

חומר איסורי שבת

'... ובזה יובן חומר עונש איסור מלאכה בשבתות וחמץ בפסח, השוה לכל נפש — לפי שאף בנפש בור ועם הארץ גמור מאיר אור קדושת שבת ויום טוב ונידון בנפשו בכרת וסקילה על חילול קדושה זו, וגם במשהו חמץ או טלטול מוקצה פוגם בקדושה שעל נפשו כמו בקדושת נפש הצדיק, כי תורה אחת לכולנו...'. (תניא פרק מו)

עבירה בשבת ועבירה בחול

'... ובעצם יש בזה גם טעם אמת דבימי שבתות וימים טובים יש לחוש יותר לשמא יכשלו בחטא מחלוקת, כהא דמצינו בריש פרק ד' דדמאי בלקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן ושאלו בשבת — יאכל על פיו, שפירשו הרמב"ם והרע"ב שעמי הארץ חמור בעיניהם לעשות עבירה ביום שבת מפני כבוד היום, לפיכך לא ישקר. וכן כתב הרמב"ם ברפ"ב ממעשר, מפני שאימת שבת על עמי הארץ ואינו עובר עבירה בה... ופשוט שהוא אמת שבשבת חמור לעשות עבירה, לא שזהו טעות עמי הארץ, דמהיכי תיתי יטעו בזה אם לא היה הדבר אמת, ומה שאמר שם עמי הארץ — משום דחברים הרי לא יעברו לשקר גם בחול... וכיון שהוא מחמת שבשבתות וימים טובים חמור לעשות עבירה, הרי גם עבירה דמחלוקת נמי חמור בשבת מבחול, ויש יותר לחוש לגזור שלא יבואו לידי עבירה בשבתות וי"ט מבחול...'. (מתוך אגרות משה או"ח ח"ב לד')

שביתת המעשה ויצירת הדעת

'... שביתת שבת נוצרת בכח הדעת, וממילא יוצא מזה כי דוקא בשעה שהכל שובת הדעת יוצרת. מאמר נעשה אדם הוא מאמר הבריאה של כח הדעת. ועל כן הננו אומרים כי דוקא בשביתתה של שבת המבטלת את 'עיקריות' עולם הטבע שנוצר באמירות בראשית, היא היא המוציאה לאור את עיקריות כח הדעת הנוצר במאמר נעשה אדם'. (מתוך פחד יצחק — שבת)

דף עט

'תנא קמא סבר כותבין שובר ורבי יהודה סבר אין כותבין שובר' — רש"י מפרש שלרבי יהודה המלוה צריך את השטר גם לאחר פרעונו, כדי להחזירו ללווה, כי זכותו של הלווה לדרוש את כספו בחזרה כל עוד אין המלוה ממציא לו את השטר. ואילו הרמב"ן כתב שאין לנו ראייה ממקום אחר לדין זה, שלאחר פרעון החוב יתחייב המלוה להחזיר את הפרעון אם אינו נותן ללווה את השטר. והביא פירוש אחר (עפ"י רבנו חננאל); לפי חכמים, כיון שכותבים שובר ואין ממש בטענת הלווה שהוא צריך לשמור שוברו מן העכברים, הלכך השטר שנפרע אינו ראוי לכלום, אבל לרבי יהודה שיש ממש בחשש זה, שמא השובר ייאבד, אם כן שטר זה ראוי הוא, והמוציאו מתחייב עליו. (לכאורה היה אפשר לפרש על דרך פרוש רש"י, גם אם לא ננקוט את החידוש שהלווה יכול לתבוע את התשלום בחזרה — כי מכל מקום המלוה מחויב להחזיר את שטר החוב ללווה, ואם כן, שטר זה חשוב לו שהרי נצרך למלא את חובתו. ונראה שסברת הראשונים היא, שלאחר הפרעון אין על המלוה שום אחריות וחוב שמירה על השטר, שהרי יכול היה

הלווה לעכב את פרעונו עד שיקבל השטר, וכשפרע ללא קבלת השטר — הוא שהזיק לעצמו, ואין המלוה חייב לו מעתה כלום).

(ע"ב) 'הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס. קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער' — העור בשעת עיבודו חולקים אותו לשנים, החלק החיצון נקרא 'קלף', וכותבים על צדו הפנימי. והחלק הפנימי הדבוק לבשר, הוא הנקרא 'דוכסוסטוס', ועליו כותבים בצד החיצון. (שלהן ערוך — או"ח לב, ז. כן היא שיטת רש"י ותוס' כאן, וכפירוש הערוך. וה'גויל' שעליו נכתב ספר תורה — הוא העור שלא נחלק כלל ולא הוסר ממנו אלא השער, ומצד הבשר לא הוסר כלום. באור הלכה).

כמה ראשונים פרשו להפך (כן היא שיטת הרמב"ם והרמב"ן, וכ"כ הר"ד כאן ובמחנות לב, וכ"כ הריטב"א בשם הגאונים): הקלף הוא החלק הפנימי, והדוכסוסטוס — החיצוני. (ולשיטה זו אפשר היה לפרש הברייתא 'קלף — במקום בשר, דוכסוסטוס — במקום שער' — כלומר, כך הגדרתם ותוארם; הקלף הוא החלק שבמקום הבשר, והדוכסוסטוס — בחוץ, במקום השער. ואולם נראה שהראשונים לא פרשו כן אלא כפי המובן האחר, שיש כאן הוראה על מקום הכתיבה, בצד הפנימי של הקלף ובצד החיצוני של הדוכסוסטוס, כפי שפסקו הרמב"ם והרי"ד).

כללו של דבר: לפי השיטה הראשונה, לעולם יש לכתוב בצד הקרוב לאמצע, במקום החיתוך וההפרדה, בחתיכה הפנימית — בצדה החיצוני, ובחתיכה החיצונית — בצד הפנימי שלה. ולפי השיטה השנייה, להפך, לעולם אין לכתוב במקום החיתוך. [וטעם הדבר, כתב הרי"ד — שמקום ההפרדה אינו חלק ויפה].

'וקלפים שלנו שאין חולקים אותם, יש להם דין קלף, וכותבים עליהם לצד בשר, שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער, אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו, ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך. ומצד הבשר גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד'. (שלהן ערוך — שם. וכפי השיטה הראשונה דלעיל).

גרד את העור מצדו החיצוני, יותר מכדי הצורך לתקנו ולהחליקו — דעת ה'נשמת אדם' (יד, ג) ששוב אינו בגדר 'קלף'. ובחתם סופר (או"ח ג) משמע שמקיל בזה.

לאידך גיסא — נשאר עדיין קרום דק בצד הסמוך לבשר, יש בזה חשש 'דוכסוסטוס' ואין לכתוב תפילין על אותו מקום, (וניכר הדבר לכל, כי שאר הקלף אינו חלק כל כך, ואותו מקום הוא חלק). וצריך לקלף קרום זה. ובדיעבד אם לא קילף — נחלקו האחרונים, ואמנם המיקל בדיעבד יש לו על מי לסמוך, אך מה מאד ראוי להזהיר לסופרים שלא ישאירו על הקלף שום קרום וקליפה דקה במקום הכתיבה, ואפילו קליפה דקה כחוט השערה'.

והסימן לידע אחר העיבוד איזהו צד הוא הפנימי ואיזהו החיצון — אותו צד שהקלף מתכווץ כשמלחחים אותו, הוא הפנימי. ומכל מקום אין לפסול תפילין ישנים על סמך סימן זה, שאנו מעמידים את הסופר שכתבם בחזקת בקי ומומחה שבודאי כתבם כדין. וגם סומכים על המרדכי שמכשיר אם נכתבו לצד השער. (עפ"י באור הלכה שם).

ראה עוד משא ומתן ארוך בענין כשרות הקלפים בימינו, לשיטות השונות — בירחוני 'אור תורה', סיון תשנ"ג, אדר תשנ"ה, סיון תשנ"ה, תשרי תשנ"ו, טבת תשנ"ו).

כתבה מאי, אילימא מזוזה — מזוזה אקלף מי כתבינן?! אלא לאו תפילין — ולטעמך, תפילין

אגויל מי כתבינן? — במוזוה לא שאלו 'אגויל מי כתבינן', וכן בשום מקום לא נאמר שאין כותבים מוזוה על הגויל — שמע מינה שלדעת הכל כותבים מוזוה על הגויל. (עפ"י רמב"ן ור"ן. ומכל מקום מצוה מן המובחר בדוכסוסטוס — כן מבואר בר"ן בסוף דבריו, בדעת הר"ף. וכן משמע ברמב"ם (תפלין א, ט) שמהלכה למשה מסיני, שהמוזוה נכתבת רק על הדוכסוסטוס, למצוה. וכן נראית כוונת הגהות אשר"י כאן במה שכתב 'אין כותבים מוזוה על הגויל').

תפילין שבלו וספר תורה שבלה — אין עושין מהן מוזוה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה — רש"י (במנחות לב) פרש, שהתפלין קדושתן חמורה ממוזוה, לפי שכתוב בהן ארבע פרשיות. ובפסקי הרי"ד הקשה, שלפי זה ספר תורה קדושתו חמורה מתפלין, ומדוע לא שנינו ס"ת שבלה אין עושין ממנו תפלין — ולפיכך פרש טעם אחר; חומר קדושת התפלין מפני שהם עשויים להניחן בראש, שהוא מקום נכבד, והמוזוה מניחים אותה על סף הבית, ולכך הרי זו הורדה בקדושת התפלין, כשעושים מהן מוזוה. וכן ספר תורה הוא מונח בתיבה, ועכשיו שיעשו ממנו מוזוה, היא מונח בפתח הבית, ואין זה כבודו כבתחילה. (וכן תפלה של ראש, אין לעשותה של יד, כי היא נתונה במקום חשוב יותר).

אבל ספר תורה שבלה — מותר לעשות מן הבלאות תפלין, אדרבה, מעלה בקדושתו, שעד עתה היה מונח בתיבה ועכשיו יעמוד על ראשו.

(ע' משך חכמה (בא, יג, ט ד"ה ולפ"ו) שבאר מחלוקת ירושלמי ובבלי אם תפלין קודמין למוזוה או להפך).

— יש להקשות על מה שחידש הט"ז (באו"ח קנד סק"ז), שכל דבר שאינו ראוי לשימוש בקדושה חמורה עדיף להורידו לקדושה קלה מאשר לגונזו. ואם כן, מדוע אין לעשות מוזוה מספר תורה שבלה? (ואכן הרב 'חקרי לב' (או"ח מג) כתב להוכיח מכאן כנגד שיטת הט"ז).

ויש לומר, מאחר שבין כך יוצרך לגנוז את שאר הספר, שוב אין להורידו לקדושה קלה. לא דיבר הט"ז אלא כשהברירה היא או לגונזו או להשתמש בכלולו לקדושה קלה ללא גניזה. (מנחה סהורה. וע"ש עוד שדן בדברי הט"ז ממקומות אחרים. וכן הקשה ב'תבואות שור'. וע' גם בשפת אמת).

ויש שכתבו (בית שערין או"ח סה; אור שמח מוזוה ה, א; מחנה חיים ח"א א; שבט הלוי ח"א ל וח"ג צא; מאור ישראל כאן) שלא אמר הט"ז אלא בת שמישי קדושה, שכל שאינם ראויים לשמש, אין איסור להורידם מקדושתם, אבל בקדושה עצמה — אין להורידו הגם שאינו ראוי ליעודו הראשון. ובכך מתיישבות קושיות האחרונים על הט"ז. וגם הקושיא מסוגיתנו מיושבת. (וע"ע במובא בע"ז נב).

בעיות ושאלות נוספות בנטילת פרשיות שבספר תורה לצורך מוזוה (פרשיות סתומות ופתוחות; 'שלא כסדרן'; עיבוד וכתובה לשמה) — ע' במובא במנחות לב. וע"ע: תרומת הדשן תשובות חדשות, נה; ט"ז ונקודות הכסף יו"ד רצ; חתם סופר יו"ד רפו; בהגר"א או"ח לב, סב; שבט הלוי ח"ה קסה; ח"ו ד, ו; חזון איש או"ח ה; ו, ה; שפת אמת מאור ישראל כאן.

דף פ

הוציא שתי אותיות וכתבן כשהוא מהלך — חייב — פירוש, כתב על דבר שהוא נושא עמו בהילוכו

אך כיון שלשאר בני אדם הוא חשוב, חייב. אבל כשהוא אצל המלוה שאסור לו להשהותו, הריהו עומד לישרף וכשרוף דמי, ופטור.
אביי אמר: לכולי עלמא אסור להשהות שטר פרוע, (ואפילו אם כותבים שובר. עפ"י רש"י), ומחלוקתם בשטר שאינו מקויים, שהלווה טוען 'פרעתיו' (ומדובר שידוע שלא יוכל למצוא עדי קיום, וכגון שאמר אין לי עדים וראיות ולא אוכל לקיימו. עפ"י תוס'. והרמב"ן כתב אפילו באופן אחר, שיש אפשרות שימצא עדים לקיימו), והמחלוקת היא האם אפשר לגבות בשטר כזה שמודה בו הלווה שכתבו ואינו מזויף, אם לאו.
רבא אמר: לדעת הכל אי אפשר לגבות בשטר כזה (וכן הלכה. תוס'). והמחלוקת היא בשטר שנפרע, (והמלוה הוציאו בשבת) — האם הוא זקוק לשטר כדי להחזירו ללוה, (כי הלווה יוכל לדרוש את הפרעון בחזרה אם לא יחזור אליו השטר, שאין כותבים שובר), אם לאו (שכותבין שובר).
התוס' כתבו, דלא כדמשמע מרש"י, שמדובר שכבר נכתב השובר, הלכך אין למלוה צורך בו, אבל בלאו הכי, יש לו צורך בו, להחזירו ללוה, כדי שלא יצטרך לכתוב שובר.
רב אשי אמר (וכן הוא בתוספתא. תוס'): מחלוקתם כשהוציאו הלווה, והשאלה היא אם יש לו צורך בשטר פרוע כדי להראותו לאחרים לראיה על כך שהוא פרוע את חובותיו, אם לאו.

דף עט

- קח. א. חומרי גלם שונים — האם שיעורם שוה לענין הוצאה בשבת, עם אותם חומרים לאחר שניתקנו?
ב. מהם שיעורי קלף, דוכסוסטוס ודיפתרא להוצאת שבת?
- א. רב נחמן אמר שאין חילוק לענין שיעור להוצאת שבת, בין עור מעובד (— דמליח), לעור שאינו מעובד, ואפילו עור שאינו מיועד לעיבוד — שיעורו אחד, בכדי לעשות קמיע.
אבל אמרו בגמרא, שיעור שאינו ראוי קעת לתקנו לעבדו — שיעורו שונה, ולכך עור שהופשט ועדיין הוא לח, שיעורו כדי לצור בו משקולת קטנה, והוא שיעור גדול מעור המעובד או הראוי להעבד. וכן עור שנתבשל ברותחים ונתקשה, שיעורו חמשה על חמשה טפחים, שכבר אינו ראוי לשימושים אחרים אלא מיועד לשיבה או לכיסוי מטות וכדו' (קורטובלא').
עור שהוא נמלה ונקמח ('דיפתרא'), שיעורו בכדי כתיבת גט, כדלהלן. אך סתם עור אינו מיועד לכך אלא לעיבוד של המלחה בלבד, ולכך שיעורו בכדי עשיית קמיע (עפ"י רמב"ן).
עוד הראו מכמה מקומות, שיש שיעור שונה לחומרים שאינם מתוקנים ולמתוקנים, והסבירו שכל דבר שאין דרך להתעסק עמו לתקנו אלא בכמות גדולה, אין חייבים עליו אלא בשיעור שהדרך לטרוח בו, כגון: סימנים (לצבע) שרויים — שיעורם כדי לצבוע מהם דוגמא (הוא שיעור קטן, בגודל סתימת פי קנה של האורג), ואילו צמחי צבע שאינם שרויים, שיעורם כדי לצבוע מהם בגד קטן לפי סבכה — כי אין אדם טרוח לשרות סמנים לצבוע בהם דוגמא.
זרעוני גינה — שיעורם חמשה (לרבי יהודה בן בתירא), ואילו אחרי שזרעום נחשבים אף בפחות מזה, שלכך זבל וחול הדק שיעורם כדי לזבל בהם קלח של כרוב (רבי עקיבא) או כרישא (חכמים).
מי שופכים — ברביעית, כי הם ראויים לגבל בהם טיט. ואילו שיעור טיט לאחר גיבולו, הוא קטן מזה — כדי לעשות בו פי כור.
- ב. שיעור חיוב למוציא קלף מרשות לרשות בשבת — כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפלין, שהיא 'שמע ישראל'.

דוכסוסטוס — כדי לכתוב עליה מזוזה, (לפי שאינה ראויה לכתובת תפלין, לכן שיעורה גדול יותר, לכתוב עליה שתי פרשיות).
 דיפתרא (= עור שעובד ולא תוקן במי עפצים, והכתב שעליו יכול להזדייף, כי אין מחיקתו מורגשת) — כדי לכתוב עליו גט.
 סובר רבי אליעזר, אבל לרבי מאיר, אין כשר לכתוב גט על הדפתרא (תוס').

קט. על אלו סוגי עורות כותבים? —

א. ספר תורה.

ב. תפלין.

ג. מזוזות.

א. כותבים ספר תורה על הגויל. (והיא הלכה למשה מסיני. רמב"ם תפלין א, ח).

א. הגויל הוא עור שלם המעובד בעפצים (רש"י). ולשיטת רבנו תם ועוד, אפילו אינו מעופף אלא שמתוקן היטב שאי אפשר לזייפו.

ב. כתוב על הגויל במקום שיער, ואם שינה — פסול (רמב"ם; ר"ן עפ"י הירושלמי).

ספר תורה שנכתב על הקלף או על הדוכסוסטוס — כשר. נכתב על הנייר או על המטלית — פסול.

א. מצוה מן המובחר לכתוב ספר תורה דוקא בגויל, כדמשמע בכמה מקומות (רמב"ן ור"ן).

ב. הרמב"ם כתב ש"ת שנכתב על דוכסוסטוס — פסול, ואין כן דעת הר"ח הרמב"ן והר"ן.

ג. אם כתב ס"ת על הקלף אינו כשר אלא אם כתב בצד הפנימי שכלפי הבשר (יר"ד רע"א, ג).

קלפים שלנו הם יותר מובחרים מגויל, וכותבים עליהם לכתחילה, ואין כותבים עתה על הגויל. ואם שינה וכתב על קלפים שלנו במקום שער — פסול. אך יש מקילים בזה. (עפ"י

רמ"א שם. וע' פרי מגדים או"ח לב מ"ז סק"ג; הר צבי מנחות לב).

בהגהות אשר"י משמע שכותבים ספר תורה על הקלף והדוכסוסטוס אף לכתחילה. וצ"ב.

ד. על נייר שאינו מחוק — התוס' כתבו שכשר. וע' הגהות אשר"י.

ב. הלכה למשה מסיני, תפלין נכתבות על הקלף, בצדו הפנימי, הסמוך לבשר. כתב במקום שיער —

פסול. (עפ"י רמב"ם, תוס' ועוד). רבי אחא מכשיר.

הקלף הוא החלק החיצוני של העור המעובד. הערוך, רש"י ותוס'. ויש אומרים: החלק הפנימי,

הסמוך לבשר (רמב"ם, רמב"ן, רי"ד).

למסקנת הסוגיא, אין להכשיר תפלין שנכתבו על הדוכסוסטוס. (וכן כתב הרי"ף וכ"כ התוס').

וכן תפלין שכתבן על הגויל — משמע בסוגיא שהם פסולות. וזה דלא כדברי 'שימוש

תפלין' שכתב בשם אב"י שאם כתב תפלין על הגויל — כשרות (פסקי הרי"ד).

ג. הלכה למשה מסיני, מזוזה נכתבת על הדוכסוסטוס. ובמקום השער.

הדוכסוסטוס הוא חלק העור הסמוך לבשר. רש"י ותוס' והערוך. ויש אומרים: החלק החיצוני

(רמב"ם, רמב"ן, רי"ד).

לפי תנא אחד בברייתא, מזוזה שנכתב על הקלף — פסולה. אבל רבי שמעון בן אלעזר אמר שרבי

מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשתמרת. וכן מסקנת הסוגיא בבאור דברי רב, שאפשר לכתוב

מזוזה על הקלף. (וכן נוקטת הסוגיא במנחות לב).